

تحلیل عوامل مؤثر بر تنوع بخشی اقتصاد غیرکشاورزی و اثرات آن بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: بخش سرولایت شهرستان نیشابور)

مهناز رهبری (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)

mahnaz.rahbari@yahoo.com

ناصر شفیع ثابت (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران، نویسنده

مسئول)

nshsabet@yahoo.com

زینب رضایی (کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)

z.rezaai@gmail.com

صص ۲۵۸ - ۲۳۷

چکیده

اهداف: تحقیق حاضر بر آن است تا عوامل بسترساز بخش غیرکشاورزی در ابعاد نظام محیطی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی و اثرات آن بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی در دهستان سرولایت شهرستان نیشابور را بررسی و تجزیه و تحلیل کند.

روش: این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از شیوه پیمایشی (پرسش‌نامه) در قالب ۵ مؤلفه زمینه‌ساز اشتغال غیرکشاورزی (محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و سیاسی) و تأثیرات آن بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی بخش سرولایت شهرستان نیشابور با استفاده از آزمون‌های آماری T تک‌نمونه‌ای، تاووبی کندال و رگرسیون چندگانه انجام گرفته است. تعداد روستاهای موردبررسی براساس میزان جمعیت (روستاها بالای ۵۰ خانوار) تعداد ۱۳ روستا به صورت تصادفی انتخاب شدند که براساس فرمول کوکران، حجم نمونه ۳۲۴ خانوار تعیین شد.

یافته‌ها/نتایج: یافته‌های حاصل از مطالعه میدانی نشان می‌دهد به غیر از مؤلفه‌های نظام‌های محیطی و کالبدی که شرایط مساعدی را به جهت ایجاد و گسترش مشاغل

غیرکشاورزی در بخش مورد مطالعه نشان داده است، دیگر مؤلفه‌های زمینه‌ساز اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به گونه‌ای نبوده است که زمینه را جهت ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی فراهم آورد.

نتیجه‌گیری: مساعد نبودن مؤلفه‌های زمینه‌ساز ایجاد و توسعه بخش غیرکشاورزی، به ویژه مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی موجبات جابه‌جایی‌های گسترده روستایی - شهری، به ویژه نیروهای جوان و تحصیل کرده به شهرستان نیشابور و دیگر شهرهای استان و به دنبال آن، ازدست رفتن فرصت‌های اقتصادی به ویژه در بخش کشاورزی را فراهم آورده و منجر به ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی در ناحیه مورد مطالعه شده است.

کلیدواژه‌ها: تنوع بخشی اقتصاد، اشتغال غیرکشاورزی، پایداری سکونتگاه‌های روستایی، بخش سروالایت شهرستان نیشابور

۱. مقدمه

در ادبیات توسعه، صاحب نظران معتقدند یکی از ابعاد بسیار مهم در تحقق پارادایم پایداری سکونتگاه‌های روستایی، متنوع سازی اقتصاد روستایی از طریق شناسایی و ارتقای شاخص‌ها و عوامل تسهیل کننده گسترش اشتغال غیرکشاورزی است (استیفل^۱، ۲۰۱۰، ص. ۸۳). در واقع، پایداری اجتماعی - اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی و توسعه روستایی پایدار در این پارادایم، ماهیتی میان بخشی دارد و علاوه بر توجه به بخش کشاورزی و تأمین امنیت غذایی، به موضوعات مهمی، نظیر توسعه زیرساخت‌ها، تمرکززدایی، تقویت نهادهای محلی، متنوع سازی منابع درآمدی و فعالیت‌های غیرکشاورزی توجه دارد (استیفل، ۲۰۱۰، ص. ۸۵). با اینکه کشاورزی قدیمی ترین شکل فعالیت اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی است و نقش آن در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها انکارناپذیر است، با وجود این، در حال حاضر، سهم اشتغال کشاورزی در اقتصاد روستایی کشورهای در حال توسعه همچون ایران روند نزولی به خود گرفته است (عنابستانی، طیب‌نیا، شایان، و رضوانی، ۱۳۹۳، ص. ۴). دشواری افزایش سطح زیر کشت به دلیل کم‌آبی، کشت پذیری پایین بخش کشاورزی نسبت به سطح زیر کشت و رشد تولید این بخش و همچنین تهدید روزافزون فناوری، مستلزم برخورد جدی تر به مقوله

1. Stifel

اشتغال روستایی در سال های آینده است. بنابراین امروزه با توجه به ضعف زیرساخت های اقتصاد روستایی از جمله: نابرابری ارزش اقتصاد کشاورزی در برابر اقتصاد صنعتی و خدماتی، فقدان سرمایه لازم برای سرمایه گذاری و تقویت بنیان های اقتصاد پایدار، ضعف بیمه گذاری محصولات کشاورزی (جانسون و هلفان^۱، ۲۰۱۰، ص. ۷۲۷)، ضعف قدرت چانه زنی روستاییان در برابر دلالان و بازاریان شهری (دیتر و افنبرگر^۲، ۲۰۱۲، ص. ۱۷۵)، نوسان شدید تولید، نابرابری درآمد، پراکندگی شدید قطعات زمین، استفاده غیربهبته از منابع آب و خاک، از بین رفتن منابع محیطی به واسطه استفاده بیش از حد از زمین و بسیاری از عوامل دیگر، رهیافت توانمندسازی ساکنان روستایی در جهت سوگیری به سمت مشاغل غیرکشاورزی و همچنین رفع موانع و چالش ها (استندروپ، ترانگ، و تانگ^۳، ۲۰۰۹، ص. ۶۶۳) از طریق عوامل درونی و بیرونی در جهت کنترل و تقویت اصول و بنیان های توسعه پایدار به ضرورتی انکارناپذیر در نواحی روستایی تبدیل کرده است (عنابستانی، طیب نیا، شایان، و رضوانی، ۱۳۹۳، ص. ۲). در این راستا، ناحیه مورد مطالعه این پژوهش، از دیرباز با محرومیت و پایین بودن سطح توسعه یافتگی روبه رو بوده است. اهمیت موضوع عوامل تسهیل کننده (بالفعل و بالقوه)، گسترش اشتغال غیرکشاورزی در این بخش و روستاهای آن و نیز اهمیت پایداری سکونتگاه های روستایی ایجاب می کند تا شناخت علمی و دقیق تری نسبت به چالش ها در ارتباط با تسهیل کننده های گسترش اشتغال داشته باشیم؛ زیرا این نوع شناخت، کمک شایانی به کاهش فقر و بالابردن سطح توسعه و پایداری اجتماعی - اقتصادی در مناطق روستایی ناحیه مورد مطالعه می کند. اغلب نظریه پردازان توسعه نیز در راستای کاهش چالش های ساختاری سکونتگاه ها و در چهارچوب الگوی توسعه پایدار آنها، رویکرد متنوع سازی فعالیت های اقتصادی را پیشنهاد کرده اند (جوان، علوی زاده، و کرمانی، ۱۳۹۰، ص. ۱۹). اما در برنامه ریزی توسعه اشتغال در ناحیه مورد مطالعه، به دلیل کم توجهی به تسهیل کننده های ایجاد و گسترش فعالیت های غیرکشاورزی، چالش های زیادی در عملکرد اقتصادی سکونتگاه های روستایی در این ناحیه وجود دارد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر در نظر دارد با سنجش عوامل تسهیل کننده گسترش اشتغال غیرکشاورزی، تأثیر آن را در پایداری سکونتگاه های روستایی بخش

1. Jonasson & Helfan
2. Dethier & Effenberger
3. Oostendorp, Trung & Tung

سرولایت بررسی نماید. از این رو، پرسش اصلی تحقیق حاضر این است که نقش عوامل تسهیل‌کننده گسترش اشتغال در پایداری سکونتگاه‌های روستایی بخش سرولایت در شهرستان نیشابور چگونه است؟

۲. پیشینه پژوهش

بیشتر تحقیقات صورت گرفته تاکنون، نشان داده است که فعالیت‌های غیرزراعی موجب افزایش درآمد و کاهش بیکاری و ایجاد اشتغال روستاییان شده است و به دنبال آن، موجبات کاهش فقر آنان را فراهم کرده است. این فعالیت‌ها در کشورهای پیشرفته از دهه‌های گذشته و بسیار جلوتر از کشورهای جهان سوم و فقیر، پیگیری و اجرا شده است. در کشورهای جهان سوم، از جمله: چین، هند، مالزی و... این رویکرد از سال ۱۹۹۰ و توسط بانک جهانی به صورت طرح‌ها و پروژه‌ها اجرا شده و نتایج مثبتی را برای روستاییان این کشورها به بار آورده است. در ارتباط با موضوع مورد مطالعه در این پژوهش، اغلب مطالعات انجام گرفته به تأثیر اقتصاد غیرکشاورزی و متنوع‌سازی اقتصاد روستایی بر اشتغال، کاهش فقر و به‌طورکلی، بهبود کیفیت زندگی روستاییان پرداخته است و تنها تعدادی از مطالعات، به بررسی عوامل مؤثر بر متنوع‌سازی اقتصاد روستایی پرداخته‌اند که در ادامه، تعدادی از مطالعاتی که در خارج و داخل ایران در راستای اشتغال غیرکشاورزی و متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی انجام گرفته، آورده شده است (جدول ۱).

جدول ۱- مطالعات صورت گرفته در راستای تحقیق

مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۵

عنوان	مؤلفین	سال	محتوا/نتایج
بررسی تأثیر مشارکت در فعالیت‌های غیرکشاورزی در بهبود وضعیت رفاه خانوارهای روستایی در نیجر	شهو و سیدیکا	۲۰۱۴	نتایج این پژوهش نشان داده است مشارکت در فعالیت‌های غیرکشاورزی دارای تأثیر مثبتی در وضعیت سلامتی و رفاه خانوارهای روستایی داشته و همچنین مسیری برای بهبود رفاه زندگی، به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه است.

ادامه جدول ۱

عنوان	مؤلفین	سال	محتوا/نتایج
آیا درآمد ناشی از فعالیت- های غیرکشاورزی در کاهش فقر و بهبود منابع درآمدی خانوارهای کشاورز در نواحی روستایی مالزی تأثیرگذار بوده است؟	چه ماتا، عبدالجلیل و هارون	۲۰۱۲	نتایج تحقیق حاکی از آن است که فعالیت های غیرکشاورزی در نواحی روستایی کشور مالزی می تواند در کاهش فقر و بهبود درآمدهای خانوارهای روستایی مؤثر باشد و گنجاندن این فعالیت ها باعث افزایش درآمد و تعدیل نابرابری ها بین خانوارهای کشاورز می شود.
مشاغل غیرکشاورزی روستایی در هند و چین: توسعه و سیاست ها	ماهندرا	۲۰۰۷	این مقاله به بررسی روندها، عوامل و سیاست های مؤثر در فعالیت های غیرکشاورزی در کشورهای هند و چین پرداخته است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که تنوع شغلی در کشور چین، به علت فاکتورهایی همچون: آموزش های فنی و حرفه ای، آموزش عالی، افزایش شانس مشارکت در کار و غیره بالاتر از کشور هند است و همچنین کشور هند یکسری سیاست هایی برای آموزش نیروی انسانی ماهر و غیرماهر برای رشد فعالیت های غیرکشاورزی در کشور خود ارائه می دهد که این عوامل باعث رشد ۹ الی ۱۰ درصدی در اقتصاد این کشور شده است.
تنوع بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار: دهستان مرحمت آباد شمالی شهرستان میاندوآب	محمدی یگانه و ولائی	۱۳۹۳	نتایج تحقیق نشان داده است که تنوع فعالیت های اقتصادی با پایداری سکونتگاه های روستایی دهستان مرحمت آباد ارتباط مستقیمی دارد و سکونتگاه هایی که تنوع بیشتری در فعالیت های بخش غیرکشاورزی دارند، دارای میزان پایداری بالایی می باشند.
بررسی عوامل مؤثر بر متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان	طیب نیا و برادران	۱۳۹۳	نتایج این تحقیق نشان داده است که عوامل اجتماعی، اقتصادی، توان های محیطی و موقعیت مرزی در متنوع سازی فعالیت های اقتصادی منطقه تأثیرگذارند که از بین آنها توان های محیطی و موقعیت مرزی بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع سازی اقتصاد روستایی منطقه نقش دارند.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و به صورت میدانی انجام شده است. در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل مؤلفه‌های تسهیل‌کننده ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی (مؤلفه اثرگذار) براساس واکاوی ادبیات و پیشینه پژوهش و مدل نظری تحقیق از ۵ مؤلفه تسهیل‌کننده منابع محیطی (۴ گویه)، اجتماعی (۲۶ گویه)، اقتصادی (۱۹ گویه)، کالبدی - زیرساختی (۶ گویه) و سیاست‌گذاری (۳ گویه) مطابق جدول (۱) و برای تحلیل مؤلفه پایداری سکونتگاه‌های روستایی (مؤلفه اثرپذیر) از ۴ مؤلفه محیطی - اکولوژیک (۱۳ گویه)، اقتصادی (۳۸ گویه)، اجتماعی (۲۳ گویه)، زیرساختی و کالبدی (۲۸ گویه) براساس جدول (۲) استفاده شد. جامعه آماری در این پژوهش، ۴۲ روستای دارای سکنه بخش سرولایت شهرستان نیشابور است. در ابتدا برای تعیین حجم روستاهای نمونه، براساس میزان بالای جمعیت (روستاهای بالای ۵۰ خانوار) و همچنین فعال بودن روستا در مشاغل کشاورزی و به‌ویژه غیرکشاورزی، از جمله کارخانه تولید لبنیات، کارخانه تولید لوله‌های پلی اتیلن، کارگاه چوب، کارگاه تولید ابزار و ادوات کشاورزی، کوره‌های آجرپزی دستی و نیمه‌صنعتی، بهره‌برداری از معدن سنگ پوکه، کارخانه تولید سرزپ‌سازی و ...، تعداد ۱۳ روستا یعنی جمعیتی معادل ۴۰۳۰ خانوار، به صورت تصادفی انتخاب شدند که براساس فرمول کوکران^۱ و فرمول تعدیل‌شده آن (سرایی، ۱۳۹۰، ص. ۱۳۶) حجم نمونه با سطح اطمینان ۹۵ درصد، پیش‌برآورد واریانس ۰/۲۵، دقت احتمالی مطلوب ۵ درصد و میزان p و q هر یک برابر با ۰/۵ درصد، ۳۲۴ خانوار تعیین شد. علاوه بر این، برای برآورد نمونه‌ها به نسبت روستاها براساس «احتمال نسبت به اندازه» یا «P.P.S.»^۲ حجم نمونه به نسبت حجم خانوار هر روستا انتخاب شدند و در آنها پرسشگری مستقیم توسط تیم پرسشگران تحقیق حاضر، براساس ابزار پرسش‌نامه به عمل آمد. داده‌های حاصل از پرسش‌نامه، پس از کدگذاری و ورود به نرم‌افزار spss22 مورد آزمون قرار گرفت. بدین منظور، در ابتدا جهت بررسی وضعیت مؤلفه‌های زمینه‌ساز ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی از آزمون t تک‌نمونه‌ای و در مرحله بعدی جهت بررسی رابطه بین مؤلفه‌های تسهیل‌کننده مشاغل غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های

... Cochran

2. Probability Proportionate to size (P.P.S.)

روستایی از سنجه پیوند تاوپی کندال و درنهایت، از آزمون رگرسیون چند متغیره جهت بررسی تأثیر مؤلفه‌های زمینه‌ساز مشاغل غیرکشاورزی بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی بخش سرولایت استفاده شده است. در این پژوهش، جهت اطمینان از روایی صوری و محتوایی پرسش‌نامه، از روش تحلیل عاملی و جهت سنجش پایایی پرسش‌نامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. با توجه به اینکه نتایج حاصل از روش تحلیل عاملی در این پژوهش، برابر با $0/65$ و آلفای کرونباخ برابر با $0/77$ به دست آمده است، می‌توان گفت پرسش‌نامه تهیه شده از روایی و پایایی لازم برخوردار است.

جدول ۲- شاخص‌های مؤلفه اثرگذار پژوهش

مأخذ: براساس واکاوی ادبیات و پیشینه پژوهش، ۱۳۹۵

شاخص‌ها	مؤلفه‌های تسهیل‌کننده ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی (مؤلفه اثرگذار)
تسهیل‌کننده‌های محیطی	وضعیت شیب، وضعیت آب، وضعیت زمین و خاک، وضعیت محیط زیست و...
تسهیل‌کننده‌های اجتماعی - فرهنگی	میزان آموزش فنی و حرفه‌ای، میزان انگیزه ایجاد کار، میزان تأثیرگذاری نیروی انسانی ماهر در سطح روستا، میزان آگاهی روستائیان، میزان مشارکت روستائیان، میزان شکل‌گیری تشکل‌های مردمی و...
تسهیل‌کننده‌های اقتصادی	میزان محصولات کشاورزی زراعی و باغی قابل اتکا برای راه‌اندازی صنایع تبدیلی، میزان محصولات دامی قابل اتکا در روستا برای راه‌اندازی صنایع تبدیلی، میزان تأثیرگذاری کارگاه‌های صنعتی و خانگی، میزان تأثیر سرمایه و وام بانکی در راه‌اندازی واحدهای کارگاهی و...
تسهیل‌کننده‌های کلیدی	وضعیت راه روستایی، وضعیت برق‌رسانی صنعتی، وضعیت گازرسانی، وضعیت تلفن ثابت و همراه، وضعیت زیرساختی اینترنت و ICT روستایی و...
سیاست‌گذاری	میزان وام توزیع شده در روستا، میزان آموزش دولتی برای افزایش مهارت روستائیان، میزان توجه و حمایت سیاست‌گذاران دولتی و...

جدول ۳- شاخص‌های مؤلفه اثرپذیر پژوهش

مأخذ: براساس واکاوی ادبیات و پیشینه پژوهش، ۱۳۹۵

ابعاد	گویه‌های مؤلفه‌های پایداری سکونتگاه‌های روستایی (مؤلفه اثرپذیر)
پایداری محیطی - اکولوژیک	میزان بهبود کمیت و کیفیت منابع تأمین آب شرب روستا، میزان بهبود کمیت و کیفیت منابع تأمین آب کشاورزی، میزان بهبود وضعیت بهره‌برداری از خاک در روستا، میزان بهبود وضعیت بهره‌برداری از مراتع در روستا، میزان بهبود تنوع زیستی در روستا، میزان بهبود سیستم جمع-آوری و دفع زباله در روستا، میزان بهبود سیستم شبکه فاضلاب روستا و...

ادامه جدول ۳

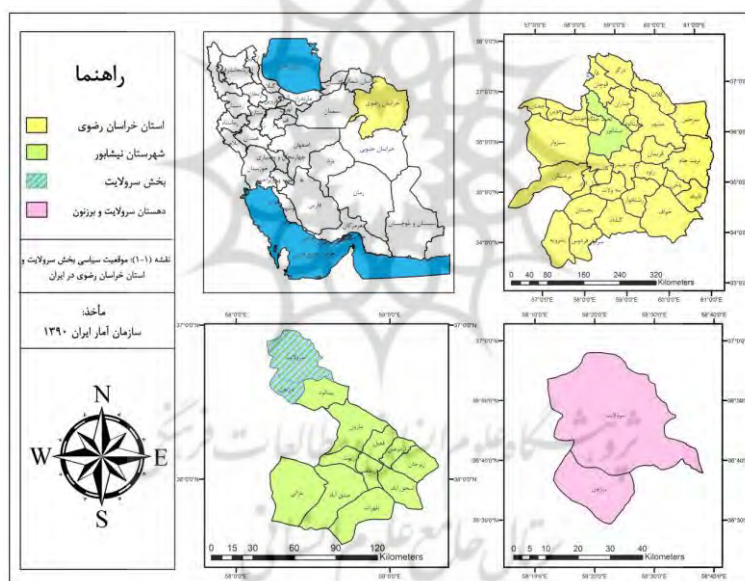
ابعاد	گویه‌های مؤلفه‌های پایداری سکونتگاه‌های روستایی (مؤلفه اثرپذیر)
پایداری اجتماعی	میزان افزایش جمعیت روستا، میزان ماندگاری و تمایل روستاییان به ماندن در روستا، میزان افزایش تعداد باسوادان زن و مرد در روستا، میزان افزایش سطح تحصیلات زن و مرد در روستا، میزان بهبود و گسترش فضاهای آموزشی در روستا، میزان افزایش آگاهی و مهارت روستاییان در زمینه مسائل مختلف اقتصادی و اجتماعی در روستا، میزان افزایش توانمندسازی ساکنین در زمینه مشارکت در مسائل اقتصادی، اجتماعی و عمرانی روستا، میزان افزایش انسجام اجتماعی روستاییان و...
پایداری اقتصادی	میزان افزایش تعداد شاغلان زن و مرد در روستا، میزان افزایش کل اشتغال کشاورزی و غیرکشاورزی در روستا، میزان افزایش عملکرد در هکتار محصولات باغی و زراعی در روستا، میزان افزایش سهم ساکنان روستا در تولید محصولات دامی و طیور در روستا، میزان افزایش سهم ساکنین در فرآوری محصولات زراعی و باغی در روستا، میزان افزایش سهم ساکنین روستا در فرآوری محصولات دامی در روستا، میزان افزایش دسترسی ساکنین به خدمات اعتباری و وام در روستا و...
پایداری زیرساختی و کالبدی	میزان بهبود مسکن ساخته شده با مصالح بادوام، میزان بهبود سرائه زیربنای مسکونی، میزان بهبود دسترسی جمعیت به خدمات عمومی در روستا، میزان بهبود وضعیت راه و معابر روستا، میزان گسترش شبکه آبرسانی در روستا، میزان گسترش شبکه گازرسانی در روستا، میزان گسترش شبکه گازرسانی در روستا، میزان گسترش شبکه برق‌رسانی در روستا و...

۳.۱. معرفی محدوده مورد پژوهش

شهرستان نیشابور یکی از شهرستان‌های بخش مرکزی استان خراسان رضوی است که بین ۵۸' و ۱۹ دقیقه تا ۵۹' و ۳۰ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۵' و ۴۰ دقیقه تا ۳۶' و ۳۹ دقیقه عرض جغرافیایی در حاشیه شرقی کویر مرکزی ایران واقع شده است (شکل ۱). بخش سروالیت به مثابه یکی از چهار بخش این شهرستان است. است براساس سرشماری سال ۱۳۹۰، جمعیت کل بخش سروالیت ۱۷۴۳۵ نفر برابر ۴۷۷۰ خانوار است. در ارتباط با فعالیت‌های اقتصادی موجود در ناحیه مورد مطالعه، شغل اکثریت روستاییان باغداری و دام‌پروری و عمده محصولات کشت شده در این ناحیه، ترکیبی از گندم، جو، یونجه، سیب‌زمینی، گردو، بادام، زردآلو و... می‌باشد که در سال‌های اخیر، به علت خشک‌سالی‌های متعدد و همچنین کم‌بودن منابع آبی ناحیه مورد مطالعه، اشتغال در فعالیت‌های کشاورزی، به ویژه کشت دیم بسیار پُر هزینه و سودآور نیست. از این رو، روستاییان به فعالیت‌های غیرکشاورزی همچون کوره‌های

آجرپزی دستی و صنعتی که اشتغال جوانان چندین روستا را تشکیل می‌دهد، روی آوردند. هرچند که در سال‌های اخیر به‌علت مشکلاتی از قبیل: گرانی سوخت کوره‌ها، نداشتن لوله‌کشی گاز در همه روستاهای ناحیه مورد مطالعه و کم‌توانی کوره‌داران در صنعتی کردن کوره‌ها سبب شده از تعداد کوره‌های فعال، کاسته شده و به تبع آن تعداد نیروهای جویای کار جوان زیادی از روستاها مهاجرت کند. از دیگر مشاغل غیرکشاورزی در بخش سروالایت، کارخانه تولید شیر، تولید لوله پلی اتیلن، کارگاه صنایع چوب، کارگاه تولید رشته آش، کارگاه کیف‌دوزی و لباس، کارگاه‌های قالی‌بافی و همچنین گاو‌داری‌های صنعتی و نیمه‌صنعتی، می‌باشد که ضروری است این‌گونه مشاغل متناسب با بسترها و زمینه‌های موجود در ناحیه مورد مطالعه و همچنین زمینه‌سازی مؤلفه‌های تسهیل‌کننده، بسط و توسعه یابد.

شکل ۱- موقعیت بخش سروالایت در شهرستان نیشابور

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰

۴. مبانی نظری

در چهارچوب روند تحول، مفهوم توسعه به معنای عام آن و مفهوم توسعه روستایی نیز در گذر زمان دستخوش تغییر و تحول گردیده است. زمینه چنین تغییر و تحولاتی در پارادایم توسعه روستایی به پیروی از پارادایم حاکم بر توسعه، از اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی (توسعه

پایدار) مطرح شده است. امروزه توسعه پایدار به‌مثابه رویکردی نوین در برنامه‌ریزی و توسعه روستایی محسوب می‌شود. توسعه پایدار روستایی رهیافتی برای توسعه است که در آن کارایی، عدالت و پایداری با هم تلفیق شده است؛ به‌صورتی که کارایی، متضمن استفاده بهینه از منابع طبیعی است، عدالت متضمن فقرزدایی و کاهش شکاف بین فقرا و ثروتمندان است و هدف از پایداری نیز، پایداری معیشت با حفظ امرار و معاش آینده از طریق حفظ منابع طبیعی است (عناستانی، طیب‌نیا، شایان، و رضوانی، ۱۳۹۳، ص. ۵). به‌طور سنتی، اقتصاد غیرکشاورزی روستا به‌عنوان بخشی با بهره‌وری کم و نزولی در نظر گرفته شده است که در طول زمان، خانوارهای کشاورز روستایی از آن به‌عنوان بخش تکمیلی جهت درآمدزایی استفاده می‌کردند. اما از اواخر دهه ۱۹۹۰ نقش آن در کاهش فقر و رشد اقتصادی به‌طور روزافزونی در کشورهای درحال توسعه نمایان گشت (ایمای، گاه‌ها، و تاپا، ۲۰۱۵، ص. ۴۷). در همین ارتباط، می‌توان استراتژی‌های تنوع‌بخشی اقتصاد خانوارهای روستایی را به دو بخش فرصت‌سو و بقاسو تقسیم کرد. البته این مطلب قابل توجه است که مشارکت خانوارهای فقیر و بی‌بضاعت روستایی در فعالیت‌های غیرکشاورزی، منجر به تضمین بقای این‌گونه خانوارها شده است (ایمای، گاه‌ها، و تاپا، ۲۰۱۵، ص. ۴۹). این‌گونه خانوارها به‌دلیل فقدان سرمایه کشاورزی و به‌جهت تأمین معیشت، مجبور به تنوع‌بخشی به منابع تأمین مالی خانواده هستند (بقاسو)، درعین حال خانوارهای مرفه روستایی، جهت به حداکثر رساندن ثروت و دارایی‌های خود، تنوع‌بخشی به منابع تأمین مالی و گرایش به سمت فعالیت‌های غیرکشاورزی (فرصت‌سو) را انتخاب می‌کنند (لی، عمر محمد، و میچوکی، ۲۰۰۸، ص. ۲۷۱۵). نقش اشتغال غیرکشاورزی در توسعه مناطق روستایی به‌صورت بالقوه جهت جذب نیروی بیکار روستایی و غیره در طی دو دهه گذشته بسیار مورد توجه قرار گرفته است (جانسون و هلفان، ۲۰۱۰، ص. ۷۲۷). فعالیت‌های غیرکشاورزی در نواحی روستایی، جریان مهاجرت‌ها به بیرون را کاهش و بالعکس جریان مهاجرت‌ها به داخل را تحریک می‌کند (هونگ، فام، و اباسگلو، ۲۰۱۴، ص. ۵۵۴). زمینه‌های شکل‌دهنده فعالیت‌های غیرکشاورزی و توسعه آن در مناطق

1. Imai, Gaiha & Thapa
2. Lay, Omar Mahmoud & Michuki
3. Jonasson & Helfan
4. Hoang, Pham & Uiubasoglu

روستایی می تواند ناشی از عوامل مختلف محیطی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... باشد، از جمله: زمینه های اجتماعی - فرهنگی می توان به آموزش و توانمندسازی روستاییان اشاره کرد (علوی زاده و میرلطفی، ۱۳۹۲، ص. ۲۳). نبود دانش، آگاهی و راهبرد در طرح های ظرفیت سازی و توانمندسازی، مانع توسعه فعالیت های غیرکشاورزی است و از این منظر، ظرفیت سازی و توانمندسازی روستاییان در عرصه توسعه بخش غیرکشاورزی یک انتخاب راهبردی است که می تواند گذار موفقیت آمیز توسعه غیرکشاورزی را به ارمغان بیاورد. لیکن سیاست گذاری های دولتی در زمینه آموزش های ارائه شده و آگاهی بخشی به روستاییان (دیتر و افنبرگر^۱، ۲۰۱۲، ص. ۱۹۳) و ایجاد انگیزه و رغبت در روستاییان در جهت افزایش مشارکت و تقویت تشکلهای مردمی و به طور کل توجه به ظرفیت ها و توانایی های آنان سبب می گردد روستاییان آموزش، هدایت و کنترل لازم بر روی مدیریت مهارت ها و تصمیم گیری های خود داشته باشند (لی، عمر محمد، و میچوکی^۲، ۲۰۰۸، ص. ۲۷۱۴). در کنار زمینه های فردی، فرهنگی و اجتماعی نیز می توان به بسترهای اقتصادی، سیاسی و مدیریتی و همچنین نظام ساختاری و محیطی اشاره کرد (بارت، ریردان و وب^۳، ۲۰۰۱، ص. ۳۱۹) وجود زیرساخت های محیطی و ارتباطی مناسب (لی، عمر محمد، و میچوکی^۴، ۲۰۰۸، ص. ۲۷۱۶) در جهت دسترسی به بازار و دانش فنی، از جمله: تلفن، اینترنت، راه مناسب، مناسب بودن وضعیت زیست محیطی روستا به جهت آب، خاک، شیب (جانسون و هلفان^۵، ۲۰۱۰، ص. ۷۲۸)، سرمایه گذاری های دولتی در مناطق روستایی کشور در ارتباط با واگذاری اعتبارات خرد و وام های بانکی به روستاییان، ایجاد صنایع تبدیلی در راستای تقویت بخش کشاورزی و... از دیگر مواردی است که در جهت توسعه بخش غیرکشاورزی، می تواند منجر به توسعه پایدار در سطح مناطق روستایی گردد (میسرا^۶، ۲۰۱۴، ص. ۱۴۱). رنجان^۷ (۲۰۰۴) در سطوح خرد به عوامل تأثیرگذار بر اشتغال غیرکشاورزی در مناطق روستایی چون: میزان منابع زمین، دستیابی به آموزش و تحصیلات، طبقات خانوادگی و در سطوح کلان نیز به عواملی چون: مالکیت

1. Dethier & Effenberger
2. Lay, Omar Mahmoud & Michuki
3. Barrett, Reardon & Webb
4. Lay, Omar Mahmoud & Michuki
5. Jonasson & Helfand
6. Misra
7. Ranjan

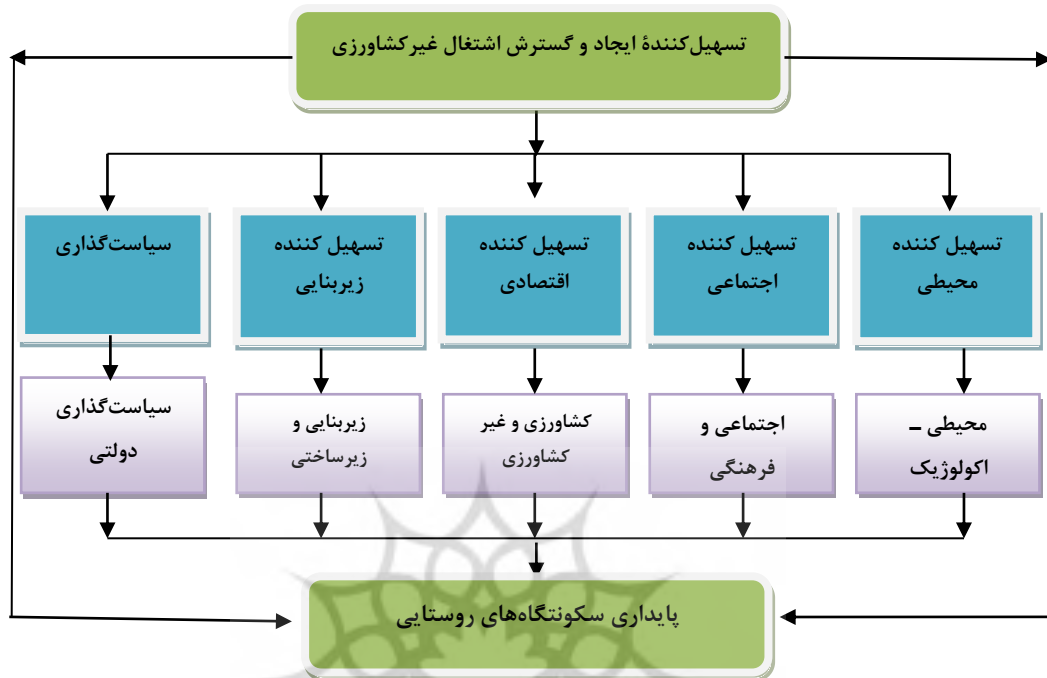
زمین، آموزش و تحصیلات، طبقه اجتماعی، جنس، میزان شهرنشینی و... اشاره کرده است. علوی‌زاده و میرلطفی (۱۳۹۲) میزان تحصیلات را از عوامل مؤثر بر توسعه فعالیت‌های غیرزراعی می‌داند و یا پاسبان (۱۳۸۶) در بررسی خود، زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری، سنت‌ها و وجود انگیزه و تراکم و رشد جمعیت را از عوامل مؤثر در توسعه فعالیت‌های غیرزراعی بیان می‌کند. از جمله زمینه‌های سیاستی در راستای توسعه فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی در روستا، تغییر نگرش و فرهنگ نگاه به روستاها (فقط کشاورزی)، نگاه تفکر سیستمی به بحث اشتغال و افزایش سرمایه‌گذاری و هدفمند کردن حمایت‌های دولتی در قالب وام‌های پرداخت‌شده و همچنین جهت‌گیری این وام‌ها، میزان آموزش‌های ارائه‌شده از جانب نهادهای متولی توسعه روستاها و... در راستای ارتقای پایداری سکونتگاه‌ها و بالطبع توسعه‌یافتگی مناطق روستایی می‌باشد (باصری، باسنا، حسن‌زاده، و مسائلی، ۱۳۸۸، ص. ۴۸).

۴.۱. مدل نظری پژوهش

براساس مبانی نظری و واکاوی ادبیات موضوع که به‌طور خلاصه ارائه شد، رویکرد پژوهش حاضر براساس مدل مفهومی ارائه می‌شود (شکل ۲). براساس این مدل، فرض اصلی این است که تسهیل‌کننده‌های بالفعل و بالقوه گسترش اشتغال با همه شاخص‌های آن دارای قابلیت‌ها و پتانسیل‌های زیادی برای پایداری سکونتگاه‌های روستایی است و جریان تأثیر و تأثر میان آنها وجود دارد.

۵. یافته‌های تحقیق

براساس اطلاعات به‌دست‌آمده از ویژگی‌های فردی پاسخ‌گویان، از مجموع ۳۲۴ پاسخ‌گو، میزان ۷۵/۹ درصد مردان و معادل ۲۴/۱ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. همچنین بیشترین درصد پاسخ‌گویان، متعلق به گروه سنی ۲۰-۴۰ سال (میزان ۵۴ درصد) و کمترین مقدار مربوط به گروه سنی ۶۲-۸۲ سال (حدود ۷/۴ درصد) است. از بین جمعیت شاغل روستاهای مورد مطالعه، بیشترین فراوانی نوع شغل، مربوط به دام‌پروری با ۳۲ درصد و کمترین فراوانی مربوط به گروه شغلی کارمند با ۴/۶۲ درصد است. سرانجام، به‌لحاظ وضعیت تحصیلی پاسخ‌گویان، بیشترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات ابتدایی (۳۶/۴۱ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات فوق‌دیپلم (۴ درصد) می‌باشد (جدول ۴).

شکل ۲- مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: واکاوی براساس مبانی نظری، ادبیات و پیشینه موضوع، ۱۳۹۵

جدول ۴- توزیع فراوانی و درصد ویژگی های فردی پاسخ گویان

مأخذ: یافته های پژوهش، ۱۳۹۵

وضعیت شغلی			سن			جنسیت		مقادیر	
خانه دار	بیکار	شاغل	۶۲-۸۲	۴۱-۶۱	۲۰-۴۰	زن	مرد		
۵۳	۷۲	۱۹۹	۲۴	۱۲۵	۱۷۵	۷۸	۲۴۶	فراوانی	
۱۶/۴	۲۲/۲	۶۱/۴۱	۷/۴	۳۸/۵۸	۵۴/۰۱	۲۴/۱	۷۵/۹	درصد	
میزان تحصیلات									
			دیپلم		دیپلم		مقادیر		
لیسانس و بالاتر	فوق دیپلم	دیپلم	دیپلم		دیپلم	دیپلم	ابتدایی	باسواد	
۲۵	۱۳	۶۰	۴۳		۳۵	۱۱۸	۳۰	فراوانی	
۷/۷	۴	۱۸/۵	۱۳/۳		۱۰/۸	۳۶/۴۱	۹/۳	درصد	
نوع شغل									
			کارمند		کاسب		مقادیر		
صاحبان کارگاه ها	کارمند		کاسب		دامدار		زارع و باغدار		
۸۵	۱۵		۲۳		۱۰۴		۹۷		فراوانی
۲۶/۲۳	۴/۶۲		۷/۰۹		۳۲/۰۹		۲۹/۹۳		درصد

۵. ۱. مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی

برای تحلیل مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی پژوهش، از آزمون t تک‌نمونه‌ای، مطابق جدول (۴) استفاده شد. برطبق نتایج به‌دست‌آمده (سطح معناداری و کران‌های بالا و پایین)، در همه شاخص‌های مورد استفاده به‌غیر از مؤلفه‌های تسهیل‌کننده محیطی، با توجه به سطح معناداری کمتر از $0/05$ و منفی بودن کران‌های بالا و پایین، وضعیت مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی در مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی - زیرساختی و سیاست‌گذاری در این بخش از حد متوسط، پایین‌تر می‌باشد. اما در مؤلفه‌های تسهیل‌کننده محیطی با توجه به اینکه سطح معناداری کمتر از $0/05$ و کران‌های بالا و پایین مثبت است، مقدار مورد آزمون از حد متوسط، بیشتر است و وضعیت این مؤلفه به‌لحاظ عامل تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی در این بخش، مساعد و مطلوب می‌باشد. یافته‌ها نشان از نامطلوب بودن شاخص‌های تسهیل‌کننده اجتماعی، اقتصادی، کالبدی - زیرساختی و سیاست‌گذاری برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی دارد (جدول ۵).

جدول ۵- بررسی مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی با استفاده از آزمون t تک‌نمونه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

مؤلفه‌ها	میزان t محاسبه شده	درجه آزادی (df)	سطح معناداری (sig)	سطح اطمینان ۹۵ درصد	
				کران بالا	کران پایین
تسهیل‌کننده محیطی	۸/۸۹۲	۳۲۳	۰/۰۰۰	۰/۴۶۱۷	۰/۲۹۴۴
تسهیل‌کننده اجتماعی	-۹/۳۳۸	۳۲۳	۰/۰۰۰	-۰/۲۵۵۴	-۰/۳۹۱۷
تسهیل‌کننده اقتصادی	-۱۰/۲۹۱	۳۲۳	۰/۰۰۰	-۰/۴۸۳۰۲	-۰/۵۷۵۴
تسهیل‌کننده کالبدی	-۱/۷۵۷	۳۲۳	۰/۰۸۰	-۰/۱۰۱۳۰	-۰/۲۳۰۱
سیاست‌گذاری	-۲۶/۷۸۶	۳۲۳	۰/۰۰۰	-۱/۱۶۱۱	-۱/۳۴۵۱

۵. ۲. رابطه بین تسهیل‌کننده‌های اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی

برای بررسی رابطه بین مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی، از آزمون کندال تاووبی استفاده شد. یافته‌ها نشان می‌دهد در همه مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیه

مورد مطالعه، به غیر از مؤلفه های تسهیل کننده محیطی و کالبدی - زیرساختی، آن هم در حد پایین، رابطه معناداری بین سایر مؤلفه های تسهیل کننده اشتغال غیرکشاورزی با پایداری سکونتگاه های روستایی وجود ندارد (جدول ۶). بر این شالوده، ارتقای سطح پایداری سکونتگاه های روستایی در ناحیه مورد مطالعه در ارتباط با بهبود شاخص های تسهیل کننده اشتغال غیرکشاورزی در آنها است. به سخن دیگر، نامطلوب بودن بسترهای اجتماعی و فرهنگی در سطح ناحیه به دلیل کم توجهی به برنامه های آموزش روستاییان و اطلاع رسانی در این زمینه به ویژه آموزش های فنی و حرفه ای ارائه شده از سوی نهادهای دولتی و نیروهای ترویجی در سطح روستا، پایین بودن میزان آگاهی و شناخت روستاییان از مسائل اجتماعی و اقتصادی روستای خود و همچنین مزایای فعالیت های غیرکشاورزی به مثابه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی، کم توجهی به مشارکت اجتماعی و اقتصادی روستاییان در شکل های محلی و... باعث شده تا ارتباط معناداری بین مؤلفه تسهیل کننده های اجتماعی روستاییان و پایداری سکونتگاه های روستایی ناحیه مورد مطالعه حاصل نشود. همچنین کم توجهی به شاخص های تسهیل کننده اقتصادی روستاییان برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی باعث شده است بین شاخص های مؤلفه تسهیل کننده اقتصادی روستاییان برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه های روستایی در ناحیه مورد مطالعه، رابطه معناداری مشاهده نشود (جدول ۵). علاوه بر این، فقدان حمایت های دولتی برای توانمندسازی روستاییان در ابعاد اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی، همچون کم توجهی نهادهای دولتی در توزیع اعتبارات و سرمایه گذاری برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی و... باعث شده است تا بین شاخص های مؤلفه سیاست گذاری و پایداری سکونتگاه های روستایی در ناحیه مورد مطالعه رابطه معناداری در سطح آلفای ۵ درصد شکل نگیرد (جدول ۵).

جدول ۶- رابطه بین مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

پایداری سکونتگاه‌های روستایی		مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی
ضریب همبستگی	سطح معناداری	
۰/۱۳۷**	۰/۰۰۱	تسهیل‌کننده محیطی
۰/۰۵۸	۰/۱۰۱	تسهیل‌کننده اجتماعی
-۰/۱۰۸	۰/۱۴۶	تسهیل‌کننده اقتصادی
۰/۱۵۰**	۰/۰۰۰	تسهیل‌کننده کالبدی - زیرساختی
-۰/۰۶۳	۰/۱۲۰	سیاست‌گذاری

بدین ترتیب، با ارتقای شاخص‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی، علاوه بر افزایش سطح پایداری سکونتگاه‌های روستایی، زمینه لازم برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی نیز فراهم خواهد شد.

۳.۵. ارزیابی نهایی تأثیرات تسهیل‌کننده‌های اشتغال غیرکشاورزی بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی
به منظور تحلیل و پیش‌بینی وضعیت تأثیرگذاری مؤلفه‌های تسهیل‌کننده گسترش اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی و مشخص کردن مؤلفه‌های اصلی تأثیرگذار در ناحیه مورد مطالعه، از آزمون رگرسیون چندگانه استفاده شد. بر مبنای نتایج حاصل شده (جدول ۷)، میان پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه با مؤلفه‌های تسهیل‌کننده گسترش اشتغال غیرکشاورزی، همبستگی به میزان ۰/۲۷۵ وجود دارد. همچنین حدود ۰/۰۷۰ درصد تغییرات متغیر وابسته پایداری سکونتگاه‌های روستایی، توسط شاخص‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی تبیین شده است.

جدول ۷- بررسی تعیین میزان همبستگی بین مؤلفه‌های مؤثر بر اشتغال غیرکشاورزی و پایداری

سکونتگاه‌های روستایی با استفاده از آزمون رگرسیون چندمتغیره

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

ضریب همبستگی چندگانه (r)	ضریب تعیین R ²	ضریب تعیین تعدیل شده Rad	اشتباه معیار
۰/۲۷۵(a)	۰/۰۷۶	۰/۰۷۰	۰/۵۱۶۱۴

مؤلفه‌های توانمندی محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی - زیرساختی و سیاست‌گذاری: b.predictors

همچنین براساس مقدار محاسبه شده برای F و همچنین سطح معناداری $0/000$ می توان گفت که ترکیب خطی مؤلفه های اثرگذار، قادر به تبیین و پیش بینی تغییرات مؤلفه اثرپذیر (سطح توسعه یافتگی و پایداری) شده است (جدول ۸).

جدول ۸- معناداری رگرسیون مؤلفه های تسهیل کننده اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه های

روستایی (ANOVA)

مأخذ: یافته های پژوهش، ۱۳۹۵

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی (df)	میانگین مربعات	F	سطح معناداری
رگرسیون	۶/۹۹۸	۲	۳/۴۹۹	۱۳/۱۳۵	۰/۰۰۰(b)
باقی مانده	۸۵/۵۱۴	۳۲۱	۰/۲۶۶		
کل	۹۲/۵۱۳	۳۲۳			

پایداری سکونتگاه های روستایی: a.dependent variable

مؤلفه های تسهیل کننده محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی - زیرساختی و سیاست گذاری: b.predictors

در نهایت، براساس ضریب استاندارد شده تأثیر مؤلفه اثرگذار بر مؤلفه اثرپذیر، نتایج نشان می دهد که شاخص های پایداری سکونتگاه های روستایی ناحیه مورد مطالعه در وضع موجود متأثر از ۲ مؤلفه تسهیل کننده محیطی و کالبدی - زیرساختی بوده که در این میان مؤلفه تسهیل کننده محیطی در شرایط موجود با ضریب تأثیر $0/190$ بیشترین میزان اثر را پایداری سکونتگاه های روستایی داشته است (جدول ۹).

جدول ۹- ضرایب میزان شدت اثرگذاری تسهیل کننده های اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه های

روستایی (Coefficients)

مأخذ: یافته های پژوهش، ۱۳۹۵

سطح معناداری	t	ضریب غیر استاندارد			مدل
		ضریب استاندارد	Std.Error	B	
۰/۰۰۱	۳/۰۱۷	۰/۱۹۰	۰/۰۴۴	۰/۱۹۱	تسهیل کننده محیطی
۰/۰۱۶	۱/۷۱۹	۰/۱۴۰	۰/۰۳۳	۰/۱۴۱	تسهیل کننده کالبدی - زیرساختی

پایداری سکونتگاه های روستایی: a.dependent variable

بر این شالوده، براساس دیدگاه پاسخ گویان، در حال حاضر مؤلفه های تسهیل کننده گسترش اشتغال غیرکشاورزی اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و مؤلفه سیاست گذاری، در تبیین پایداری

سکونتگاه‌های روستایی جایگاه خود را نیافته است. با توجه به رابطه مثبت و معنادار موجود بین مؤلفه‌های تسهیل‌کننده محیطی و کالبدی - زیرساختی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه، توجه به مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی، و سیاست‌گذاری (جدول ۹) در ناحیه مورد مطالعه، نقش آفرینی این شاخص‌ها را در گسترش اشتغال و در نتیجه، در فراگرد پایداری و توسعه سکونتگاه‌های روستایی رقم خواهد زد.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در متون توسعه و براساس واکاوی ادبیات و پیشینه پژوهش حاضر، یکی از عوامل مهم پایداری سکونتگاه‌های روستایی ارتقای مؤلفه‌های تسهیل‌کننده گسترش اشتغال، همچون تسهیل‌کننده‌های محیطی، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و سیاست‌گذاری متناسب و سازگار است؛ به نحوی که منافع اجتماعی - اقتصادی حاصل از آن، برای مردم محلی باشد و باعث ارتقای سطح توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی شود. در عین حال در این متون تأکید شده که لازم است از پتانسیل و ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه عوامل تسهیل‌کننده اشتغال کشاورزی و غیرکشاورزی برای ایجاد و گسترش آن استفاده شود. بنابراین توجه به این گونه پتانسیل‌ها و تسهیل‌کننده‌ها در برنامه‌ریزی‌های توسعه برای توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی مورد تأکید قرار گرفته است.

براین اساس در پژوهش حاضر، تأثیرات مؤلفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی براساس توانمندی و قابلیت‌های موجود و بالقوه آنها بر توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی مورد سنجش قرار گرفت. نتایج حاصل از محاسبات آماری دلالت بر وجود رابطه مثبت و معنادار بین تنها دو مؤلفه تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی همچون تسهیل‌کننده‌های محیطی و کالبدی - زیرساختی با شاخص‌های ابعاد پایداری روستاهای ناحیه مورد مطالعه دارد که حتی با وجود رابطه بین دو مؤلفه نامبرده و پایداری سکونتگاه‌های روستایی در منطقه مورد مطالعه، شدت رابطه در سطحی پایین می‌باشد. همچنین مبتنی بر آزمون رگرسیون به عمل آمده برای پیش‌بینی تأثیرات عوامل تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه، اثرگذاری تنها دو شاخص مذکور بر روی شاخص‌های ابعاد پایداری روستاهای ناحیه آشکار گردید. بدین ترتیب، یافته‌های پژوهش

حاضر با نتایج حاصل از مطالعاتی چون: جانسون و هلفان (۲۰۱۰)، شهو و سیدیکا (۲۰۱۴)، چه ماتا، عبدالجلیل و هارون (۲۰۱۲)، ماهندرا (۲۰۰۷)، رنجان (۲۰۰۴)، و پاسبان (۱۳۸۶) مطابقت دارد. در مقابل، نتایج این پژوهش نشان داد برخی از شاخص های مؤلفه اثرگذار نظیر: تسهیل کننده های اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و سیاست گذاری در تبیین پایداری سکونتگاه های روستایی در ناحیه سروالایت شهرستان نیشابور جایگاه خود را نیافته است.

به عبارت دیگر، مؤلفه های تسهیل کننده اجتماعی، اقتصادی و سیاست گذاری از قبیل: سرمایه گذاری نهادهای دولتی و نیروهای ترویجی، اطلاع رسانی در ابعاد اجتماعی برای توانمندسازی روستاییان در زمینه آموزش، آگاهی و شناخت مسائل اجتماعی و اقتصادی به شکل مطلوب صورت نگرفته است. همچنین در زمینه مؤلفه های تسهیل کننده اقتصادی نظیر: سرمایه گذاری، توزیع اعتبارات و حمایت های مالی دولت در اعطای تسهیلات اعتباری و وام های بانکی به روستاییان، میزان تولیدات کشاورزی و همچنین وجود محصولات کشاورزی و محصولات دامی قابل اتکا جهت ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی در سطح روستاها، وضعیت مالی و درآمدی روستاییان ناشی از فعالیت های کشاورزی به عنوان عامل تسهیل کننده ایجاد فعالیت های غیرکشاورزی، کم توجهی شده و در نتیجه باعث گردیده است تا زمینه برای ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی فراهم نشود.

براین مبنای، با توجه به تأثیرات مؤلفه های تسهیل کننده و قابلیت های موجود و بالقوه منابع محیطی و همچنین کالبدی - زیرساختاری بر شکل پذیری و گسترش اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه های روستایی ناحیه مورد مطالعه، توجه به توانمندی و پتانسیل های تسهیل کننده اجتماعی، اقتصادی، و ارتقای قابلیت ها و پتانسیل های موجود در روستاهای بخش سروالایت برای رسیدن به توسعه و بهبود عملکرد اجتماعی - اقتصادی سکونتگاه های روستایی آن مورد تأکید است. سرانجام، ارتقای سطح شاخص های تسهیل کننده توسعه اشتغال برای دستیابی به توسعه و پایداری روستاهای مورد مطالعه به مثابه یکی از راهبردهای اثرگذار ضرورت دارد که مورد توجه برنامه ریزان، سیاست گذاران و متولیان امر قرار گیرد تا زمینه و زیرساخت های لازم برای تحقق آنها فراهم شود.

با توجه به اینکه مؤلفه های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در ناحیه مورد مطالعه، وضعیت نامطلوبی را به جهت گسترش مشاغل غیرکشاورزی نشان داده است، بنابراین ضروری است که

پیش‌فرض‌ها و پیشنهادهای زیر در ارتباط با شاخص‌های تسهیل‌کننده اجتماعی، اقتصادی و سیاست‌گذاری و همچنین توانمندی‌های بخش سرولایت، بیشتر مورد توجه قرار گیرد:

- ارتقای عرصه‌های شناختی و مهارتی روستاییان از طریق تقویت منابع آموزشی و نظام مطلوب ترویج و اطلاع‌رسانی، برای وصول به یک جامعه روستایی با افراد آگاه، دانا، خلاق، کارآفرین و انعطاف‌پذیر؛

- ترغیب روستاییان به مشارکت و همیاری و انجام فعالیت‌های گروهی در زمینه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی و همچنین درک فواید اقتصادی و اجتماعی کار جمعی نسبت به کار فردی در جهت سوق دادن روستاییان به ایجاد و گسترش فعالیت‌های غیرکشاورزی؛

- افزایش سهم سرمایه‌گذاری نهادهای دولتی و نیروهای ترویجی و اطلاع‌رسانی در شاخص‌های توانمندی اجتماعی (توانمندسازی روستاییان در ابعاد آموزش، آگاهی و شناخت مسائل اجتماعی و اقتصادی روستای خود و...)؛ همچنین در شاخص‌های اقتصادی تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی همچون: سرمایه‌گذاری، توزیع اعتبارات و حمایت‌های مالی دولت در اعطای تسهیلات اعتباری و وام‌های بانکی به روستاییان، کاستن از سخت‌گیری‌ها در استفاده از اعتبارات و تسهیلات بانکی، تقویت بخش کشاورزی در راستای افزایش تولیدات کشاورزی و همچنین افزایش محصولات دامی قابل‌اتکا برای ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی برای توسعه اشتغال در بخش غیرکشاورزی است.

شکل‌گیری تشکّل‌ها و تعاونی‌های تولید و تجمیع کارگاه‌های تولیدی قالی‌بافی و تابلوفرش و همچنین ایجاد کارخانه‌های اجناس اولیه کیفیت‌سازی نظیر: کارخانه تولید نوار و واترجات و کارخانه تولید زیپ و... در نزدیکی مکان‌های تولید در روستا می‌تواند در موفقیت کارگاه‌های تولیدی موجود و توسعه آنها و در نهایت، پایداری سکونتگاه‌های روستایی بسیار مؤثر باشد. در این میان، ایجاد یک ناحیه صنعتی در بخش مردم‌مطالعه ضروری به نظر می‌رسد.

- تجمیع کارگاه‌های تولیدی پوشاک و ارائه تسهیلات برای توسعه کار تولیدی اولویت‌داشتن اشتغال در بخش مردم‌مطالعه و به‌ویژه در روستای برزنون به‌عنوان مهم‌ترین قطب اقتصادی سرولایت. با توجه به اینکه بخش سرولایت در موقعیت مناسبی برای بازار فروش محصولات تولیدی خود در استان‌های شهرستان‌های مشهد، سبزوار و نیشابور و... قرار دارد، زمینه خوبی برای توسعه و اشتغال‌زایی در این ناحیه وجود دارد.

- توسعه امکانات و زیرساخت‌ها و الگوی خدمات‌رسانی بیشتر و بهتر دولت در امور زیربنایی در ارتباط با توسعه و تسهیل سازی زمینه‌های اشتغال غیرکشاورزی در روستاهای بخش سرولایت؛

- توجه به پتانسیل گردشگری روستایی و فراهم‌سازی زیرساخت‌های آن، به‌ویژه در روستاهای کلیدر، برزنون، ینگجه، بیدخان در بخش سرولایت؛

- استفاده از ظرفیت‌ها و واحدهای بلااستفاده موجود روستایی و راه اندازی آنها از طریق ارائه تسهیلات با کارمزد پایین به روستاییان، ایجاد واحدهای آموزشی و تولیدی فرآوری گیاهان دارویی، واحد پرورش مرغ کوچک، تولیدی پوشاک و...

- ایجاد مجتمع یا کارگاه‌های آموزشی - تولیدی و احیای صنعت قالی‌بافی و گلیم بافی، به‌ویژه در روستاهای کوه‌سخت، فهنه و ینگجه که تعداد قابل توجهی از زنان روستایی در این حرفه مشغول به فعالیت هستند.

کتابنامه

۱. باصری، ع. ر.؛ باسحا، م.؛ حسن‌زاده، م.؛ و مسائلی، ا. (۱۳۸۸). بررسی تأثیر هزینه‌های مختلف دولت بر اشتغال غیرکشاورزی و فقر در مناطق روستایی ایران. *پژوهش‌های اقتصادی*، ۹(۴)، ۶۴-۴۱.
۲. پاسبان، ف. (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر بر اشتغال غیرزراعی در استان خراسان. *اقتصاد کشاورزی*، ۱(۲)، ۱۸۱.
۳. جوان، ج.؛ علوی‌زاده، ا. م.؛ و کرمانی، م. (۱۳۹۰). نقش متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی (شهرستان سمیرم). *جغرافیا*، ۹(۲۹)، ۴۳-۱۷.
۴. سرایی، ح. (۱۳۹۰). *مقاله‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق*. تهران: سمت.
۵. طیب‌نیا، ه.؛ برادران، س. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان. *دانش انتظامی کردستان*، ۵(۱۹)، ۱۸۱.
۶. عنابستانی، ع. ا.؛ طیب‌نیا، ه.؛ شایان، ح.؛ و رضوانی، م. ر. (۱۳۹۳). تحلیل موانع متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۳(۴)، ۱۱۱-۸۷.

۷. علوی‌زاده، ا. م.؛ میرلطفی، م. ر. (۱۳۹۲). نقش اقتصاد غیرزراعی بر ماندگارسازی روستاییان در مناطق روستایی شهرستان سمیرم. *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۳(۱۰)، ۷۱-۸۲.
۸. محمدی یگانه، ب.؛ ولائی، م. (۱۳۹۳). تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار (دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب). *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۳(۲)، ۵۴-۷۰.
۹. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). *سرشماری نفوس و مسکن، شهرستان نیشابور*.
10. Barrett, C.B., Reardon, T., Webb, P. (2001). Nonfarm income diversification and household livelihood strategies in rural Africa: Concepts, dynamics and policy implications. *Food Policy*, 26, 315-331.
11. Che Mat, S. H., Abdul Jalil, A. Z., & Harun, M. (2012). Does non-farm income improve the poverty and income inequality among agricultural household in rural Kedah?, *Procedia Economics and Finance*, 1, 269-275.
12. Hoang, T. X., Pham, C. S., & Uibasoglu, M. A. (2014). Non-farm activity, household expenditure, and poverty reduction in rural Vietnam: 2002-2008. *World Development*, 64, 554-568.
13. Imai, K. S., Gaiha, R., & Thapa, G. (2015). Does non-farm sector employment reduce rural poverty and vulnerability? Evidence from Vietnam and India. *Journal of Asian Economics*, 36, 47-61.
14. Jacques Dethier, J., & Effenberger, A. (2012). Agriculture and development: A brief review of the literature. *Economic Systems*, 36(2), 175-205.
15. Jonasson, E., & Helfand, S. M. (2010). How important are locational characteristics for rural non-agricultural employment? Lessons from Brazil. *World Development*, 5(38), 727-741.
16. Lay, J., Omar Mahmoud, T., Michuki, M., & Mukaria, G. (2008). Few opportunities, much desperation: The dichotomy of non-agricultural activities and inequality in Western Kenya. *World Development*, 12(36), 2713-2732.
17. Mahendra Dev, S. (2007). Rural non-farm employment in India and China: Trends, determinants and policies. *The Indian Journal of Labour Economics*, 3(50), 407-426.
18. Misra, S. H. (2014). Growth and structure of rural non-farm employment in Maharashtra: Reflection from NSS data in the post reform period. *Procedia Economic and Finance*, 11, 137-151.
19. Oostendorp, R. H., Trung, T. Q., & Tung, N. T. (2009). The changing role of non-farm household enterprises in Vietnam. *World Development*, 3(37), 632-644.
20. Ranjan, S. (2004). Determinants of rural non-farm employment: Micro level evidence from Uttar Pradesh. *Social Scientist*, 5/6 (36), 22-50.
21. Shehu, A., & Sidique, S. F. (2014). A propensity score matching analysis of the impact of participation in non-farm enterprise activities on household wellbeing in rural Nigeria. *Universiti Malaysia Kelantan Procedia*, 1, 26-32.
22. Stifel, D. (2010). The rural non-farm economy, livelihood strategies and household welfare. *World Development*, 1(4), 82-109.